

Gezondheidszorg in Maasbommel - deel I

John Riggers

Discussies en informatie over gezondheid en gezondheidszorg zijn tegenwoordig aan de orde van de dag. We worden gestimuleerd om gezond te eten en veel te bewegen. Er gaat bijna geen dag voorbij of we vernemen van spectaculaire nieuwe medicijnen of geneeswijzen. Er wordt gezegd dat we ouder kunnen worden dan we ooit voor mogelijk hielden en talloze soorten gespecialiseerde artsen en gezondheidsdeskundigen helpen ons daarbij.

Maar juist daarom is het interessant om te beseffen dat al die verworvenheden van de huidige gezondheidszorg betrekkelijk kortgeleden nog niet bestonden. Dat er anderhalve eeuw geleden ook in ons kleine landje een groot verschil was tussen de stad en het platteland als het om medische kennis en voorzieningen ging. Dat toendertijd onbegrijpelijke dodelijke epidemieën en een grote kindersterfte alledaagser waren dan we ons nu kunnen voorstellen.

Voor een goed begrip moeten we daarom eerst ver terug in de tijd om daarna met grote stappen in dit verhaal voorwaarts te gaan om uit te komen bij de artsen, verlos- en verpleegkundigen die ook in en vanuit Maasbommel veelal onvermoeibaar hun prachtige werk deden.

Het begin

Vaak wordt de geschiedenis van de westerse geneeskunde begonnen bij de Griek Hippocrates van Kos (460-377 v. Chr.) die als eerste min of meer wetenschappelijk met de geneeskunde bezig was. Vreemd genoeg echter kwam die destijds schuchter ontwikkelde kennis eeuwenlang niet veel verder dan Griekenland. Zelfs de Romeinen bleven zich behelpen met eenvoudige praktische 'volksgeneeskunde'. Uiteindelijk drong de mondjesmaat vergaarde geneeskundige kennis toch tot in West Europa door. Eerst via de Byzantijnse en later via de Arabische wereld en Spanje. Pas in de latere Middeleeuwen bereikte het onze streken. Bij ons was er al die eeuwen geen beduidende beoefening van geneeskunst geweest.

Alleen in kloosters kopieerde en vertaalde men Arabische geneeskundige boeken en verzorgde men - voor zover mogelijk - zieken en gewonden. Pas na de stichting van de eerste universiteiten in de 13e eeuw en in de renaissancistische eeuwen daarna, groeit de belangstelling en daarmee de wetenschappelijke medische kennis. Het gaat dan met name om de anatomie, de 'constructie', en het functioneren van het menselijk lichaam als betrof het een machine. Zo ontdekt bijvoorbeeld de Engelsman William Harvey in 1628 het functioneren van de bloedsomloop met het hart als een soort pomp. En wie kent niet 'de anatomische les van Dr. Nicolaes Tulp', het beroemde schilderij van Rembrandt uit 1632 waarop staat verbeeld hoe Dr. Tulp voor het Amsterdamse Chirurgijnsgilde

De Kwakzalver, Jan. H. Steen 1650-1679, Rijksmuseum

een lijk open snijdt. Maar chirurgijns (of heelsemeesters) - hoe goed bedoeld ook - hadden ook hun beperkingen: *"De meesten waren eenvoudige, ongeletterde lieden, die de mensen - zowel zieken als gezonden - aderlieten, hun verwondingen en zweren behandelden met verband en zalven en empirisch misschien ook enige kennis van inwendige ziekten hadden vergaard, zodat ze ook als medicijnmeester konden optreden. Het waren, om zo te zeggen, plattelandsheelsemeesters. Dikwijls oefenden zij tegelijk het beroep van barbier uit..."*¹. Niet alleen bestonden deze veelal rondreizende kwakzalvers uit mannen, ook waren er vrouwen onder die medische adviezen gaven en natuurlijk desgewenst hielpen bij bevallingen.

De anatomische les van Dr. Nicolaas Tulp 146,
Rembrandt van Rijn, 1632, Mauritshuis

Bedenk daarbij tevens dat ook in onze streken noodgedwongen onder het volk zelf veel (vermeende) 'kennis' bestond met betrekking tot het gebruik van helende kruiden, zalfjes, drankjes en gebruiken. Kort en goed: de medische kennis was uiterst beperkt en van staatswege gekwalificeerde artsen zoals wij die nu kennen bestonden in die tijd niet.

Met de oprichting van de universiteiten en hogescholen, (Leuven in 1425 ², Leiden in 1575, Franeker in 1585, Groningen in 1614, Amsterdam in 1632,

Utrecht in 1636, Harderwijk in 1648) waar ook geneeskunde wordt gedoceerd, neemt ook de medische kennis sterk toe. Zeker ook als vanaf 1674 Antoni van Leeuwenhoek (1632-1723) uit Delft met zijn zelfgemaakte microscoop tal van ontdekkingen doet. Maar de aan een universiteit afgestudeerde artsen vestigen zich in die tijd veelal in de grote steden en zijn hoofdzakelijk de rijke en adellijke families van dienst. De bewoners van het platteland waren en bleven goeddeels verstoken van adequate medische zorg, wat het ook in die tijd waard geweest is.

Het begin van de verandering

Maar de meer of minder feodale tijden waarin de adel het voor het zeggen had, zouden drastisch gaan veranderen in ons land met de komst van de Fransen in 1794, vervolgens het ontstaan van de Bataafsche Republiek (1795-1806), het Koninkrijk Holland onder Lodewijk Napoleon (1806-1810), Napoleon zelf (1810-1814) en vanaf 1814 het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De Franse rationele verlichtingsideeën met hun uitgangspunten van *'vrijheid, gelijkheid en broederschap'* en *'scheiding van staat en kerk'* zouden in een turbulente tijd uiteindelijk in de loop van de 19e eeuw leiden tot een veelheid aan voor het hele land geldende wetgeving en daaruit voortkomende instellingen, waaronder ook op het gebied van de medische zorg. Al bij decreet van 5 oktober 1798 werden alle nog bestaande gilden

¹ G.A. Lindeboom, Geschiedenis van de medische wetenschap in Nederland, 2e druk, 1980, 2008 dbn/erven G.A. Lindeboom
² Universiteit Leuven 1425-1797, Rijksuniversiteit Leuven 1817-1835

opgeheven waaronder dus ook de oude chirurgijngilden. Maar vooralsnog kwam er aan regelgeving niets voor in de plaats, hetgeen vooral de genees-, heel- en verloskundige verzorging van het platteland

De Kwakzalver, Jan Havickz. Steen, 1650-1660, Rijksmuseum

niet ten goede kwam.

Kort nadat de Fransen vertrokken zijn - nog wel in het jaar dat de gemeente Appeltern-Altforst samengevoegd wordt met de gemeenten Alphen en Maasbommel - wordt uiteindelijk een schuchtere verandering formeel ingezet met *'de wet van 12 maart 1818 (Stbl. 16) ter regeling van hetgeen betrekkelijk is tot de uitoefening van de verschillende takken der Geneeskunde'*.³ De wet regelt dat er in alle provincies en waar nodig in steden commissies van geneeskundig onderzoek en *'toevoorzigt'* worden

ingesteld. Die commissies moeten de bekwaamheid beoordelen van degenen die zich met de geneeskunst bezig houden en op grond daarvan getuigschriften verstrekken. Maar er is dan nog steeds sprake van een grote diversiteit aan feitelijk bestaande 'geneeskundigen: de vroedmeester, apotheker, vroedvrouw, oogmeester, tandmeester, drogist of kruidenverkooper'. In die getuigschriften moet bovendien aangegeven worden of de houder van het getuigschrift *'gerechtigd is ten platten lande of in de steden zijne kunst uit te oefenen'*. Ook werd duidelijk gemaakt dat er op het wellicht afgelegen of moeilijk bereikbare platteland nog wel wat meer van de geneeskundigen gevraagd mocht worden: *"De heelmeeesters welke zich ten platten lande willen nederzetten, zullen ook moeten geëxamineerd worden in de behandeling der meest voorkomende inwendige ziekten; de hulp in haastige en gevaarlijke toevallen, en de eerste beginselen ten minste der artsenijmengkunde, ten einde aan hen worde toegelaten om ook inwendige ziekten te behandelen en geneesmiddelen te leveren....."* De 'apotheehoudende arts' zoals tot de dag van vandaag in Maasbommel bestaat, was een formeel feit. Bovendien waren de plattelands-heelmeester verplicht gedurende de eerste drie jaren van hun praktijk *"nauwkeurige aantekeningen te houden, tenminste wat eenigszins gewichtige gevallen betreft, als van de wijze, waarop zij derzelve behandeld hebben"*.

Maar voor een goed begrip: dat alles betrof dus de toendertijd wettelijk toegestane medische beroepen. Tot 1865 bestonden er daarnaast onder meer de volgende clandestiene beroepen in het land: *'barbier en aderlater', 'l'avementzetter', 'breukmeester', 'ledezetter', 'herborist', 'polak', 'oliekoop' en 'magnetiseur'*, allemaal lieden die langs de dorpen trokken en zich tijdens kermissen en jaarmarkten uitgaven als bekwaam in het behandelen van ziekten, kwalen en gebreken met hun zelfgemaakte drankjes en zalfjes.

³ G.W. Bruinsma, De geneeskundige wetgeving in Nederland en de ontwerpen tot herziening, De Gids, Jaargang 50, 1886

De barbiers en chirurgijns (veelal één en dezelfde) waren daarbij handig met het mes. Ze schoren en knipten niet alleen, maar trokken ook tanden, deden aderlatingen, behandelden gezwellen en gebroken ledematen, uiteraard niet of nauwelijks voorzien van een gedegen medische kennis.

De wet van 1818 liet dus veel bij het oude, maar maakte naast provinciale controle wél de oprichting mogelijk van 'Hooge Scholen van het Rijk' die afzonderlijke diploma's verleenden voor genees-, heel- of verloskunde en dan ook nog verschil maakten tussen stad en platteland.

Naast de Hooge Scholen was op in 1815 bepaald dat in Leiden en Leuven bij het militair hospitaal een kweekschool voor militaire geneeskundigen zou komen. Toen bleek dat die constructie niet voldeed werd in 1822 besloten beiden opleidingen op te heffen en in Utrecht de 'Rijkskweekschool voor militaire

geneeskundige' op te richten⁴. Deze militaire geneeskundige opleiding zou ook door enkele Maasbommelse artsen gevolgd worden.

Het 'toevoorzigt', dat wil zeggen het toezicht dat de diverse provinciale commissies op het geneeskundig handelen moesten verrichten, gebeurde o.a. aan de hand van lijsten van geneesmiddelen en instrumenten die aanwezig moesten zijn en gebruikt moesten worden⁵. Bij controle door een inspecteur moesten die onmiddellijk getoond kunnen worden.

O P G A V E

van de volstrekt noodzakelijke *werktuigen*, welke bij de Heelmeesters te platten lande, en van dezulken, welke bij de Vroedmeesters altijd schouwbaar moeten voorhanden zijn, alsmede der *geneesmiddelen*, waarvan die Med^o. Doctoren en Heelmeesters te platten lande, welke zelve geneesmiddelen verkiezen te leveren, altijd behooren voorzien te zijn, overeenkomstig art. 8 der instructie L^a. A, voor de Medicinæ Doctoren, art. 12 en 13 der instructie L^a. C, voor de Heelmeesters te platten lande, en art. 9 der instructie L^a. D, voor de Vroedmeesters, gearresteerd bij Koninklijk besluit van 31 Mei 1818, n°. 63, als ook ingevolge art. 4 van het Koninklijk besluit van 28 April 1821, en uit kracht daarvan opgemaakt door de Provinciale Commissie van geneeskundig onderzoek en toevoorzigt in Gelderland.

Vroedvrouwen en vroedmeesters

Tot aan de 17e eeuw was verloskunde een vrouwenzaak. Kinderen werden thuis geboren. En 'thuis' betekende ook in een dorp zoals Maasbommel een veelal donkere en onhygiënische omgeving. Bedenk dat er in Maasbommel pas na de Tweede Wereldoorlog waterleiding komt en ook dan pas elektrisch licht gaat schijnen. Tot die tijd is er de pomp en zijn het olielampen en kaarsen die voor licht in de duisternis zorgen. De gemiddelde levensverwachting landelijk ligt halverwege de 19e eeuw tegen de veertig jaar. Niet omdat velen niet ouder werden, maar omdat de kindersterfte, ook reeds tijdens de bevalling, enorm hoog was.

Eucharius Rösslin, De Rosegarten, 1513

⁴ Als in 1865 de geneeskundige wetten van Thorbecke worden aangenomen en bepaald wordt dat ook militaire geneeskundigen in het vervolg het geneeskundig staatsexamen dienen af te leggen, wordt deze Utrechtse opleiding weer opgeheven.

⁵ Verzameling van Wetten, Besluiten en Reglementen betreffende de burgerlijke geneeskundige dienst in het Koninkrijk der Nederlanden, J.P. Beekman, 1836

Wie een kind verwachtte liet zich tot eind 18e eeuw bijstaan door een vrouw die veel ervaring had met bevallingen, een vroedvrouw. Veel meer dan kruidendrankjes maken, voor warm water en doeken zorgen, de navelstreng afbinden en doorknippen kon ze niet. Ging het mis bij een bevalling, dan werd er een chirurgijn bij gehaald. Als een kind in de baarmoeder al stierf verlostte hij met zijn scharen, messen, haken en tangen. Dat alles om de moeder te redden. Als de chirurgijns veel ervaring met bevallingen hadden dan noemden ze zich vroedmeester.

Een bekende Maas en Waalse vroedmeester was Gerardus Johannes (Gradus) Bodenstaff (Uden,1737 - Druten1811)⁶. Het vak van vroedmeester had hij in de praktijk van zijn vader geleerd. In Megen begint hij zijn eigen praktijk. Begin 1782 echter, trekt Bodenstaff met zijn gezin naar Druten en wordt er door de Maas en Waalse Ridderschap (lees: regiobestuur) benoemd tot '*Chirurgijn en Ampts Vroedmeester des Ampts van Tusschen Maas en Waal*'. Zijn werkterrein strekt zich in principe uit van Dreumel tot Winssen. Omdat hij het werk alleen niet aan kan, worden tevens diverse vroedvrouwen tot zijn assistentes benoemd. De familie Bodenstaff heeft naar het schijnt vele vroedmeesters opgeleverd, maar of zij of hun opvolgers bij het Ampt ook in Maasbommel actief zijn geweest is vooralsnog onbekend.

Met de komst van de eerste gemeentelijke geneesheer in Maasbommel in 1836 - waarover in deel II meer - zal het met de chirurgijns/vroedmeesters waarschijnlijk wel gedaan zijn geweest. In de tweede helft van de 19e eeuw, na de wetten van Thorbecke uit 1865, ontstaan er 'Rijkskweekscholen voor vroedvrouwen' en zal ook de gemeente Appelteren advertenties plaatsen voor gemeentelijke vroedvrouwen. Met wisselend succes zoals zou blijken.

Ziekenverzorging

Waar zou een zieke destijds in Maasbommel verder voor medische zorg op terug kunnen vallen ?

In de grote steden bestonden sedert de vroege middeleeuwen gasthuizen die eerst voor de nachtelijke opvang van pelgrims, handelaren of andere daklozen zorgden maar later vooral van belang waren voor de opvang van zieken en bejaarden en meestal ook een chirurgijn in dienst hadden. Gaandeweg gingen kloosterorden en andere religieuzen zich met de gang van zaken van deze gasthuizen bezighouden en kregen die instellingen de namen van beschermheiligen. Het waren de voorlopers van onze ziekenhuizen die soms nu nog de aanduiding 'gasthuis' in zich dragen. In Tiel en Zaltbommel ontstonden

Werktuigen

door de VROEDMEESTERS na te houden.

1° De Verloskundige tang, liefst van *Levret*, met de nieuwste verbeteringen, beschreven en afgebeeld in de *Handleiding der verloskunde*, door *G. Salomon* (uitgegeven te Amsterdam in 1817), tweede deel, pag. 336, plaat 1, figuur 4.

2° Den hefboom, liefst van *de Bree*, insg.lijks beschreven en afgebeeld in hetzelfde werk, tweede deel, pag. 337, plaat 1, figuur 5.

3° Stompe haken, dergelijke beschreven en afgebeeld zijn in hetzelfde werk, tweede deel, pag. 339, plaat 2, figuur 2.

4° Scherpe haken, liefst de zoogenaamde *Levretsche-Smellische*, beschreven en afgebeeld als voren, pag. 340, plaat 2, figuur 4.

5° Een hoofdboor, liefst de schaarvormige van *Denman*, beschreven en afgebeeld als voren, pag. 339, plaat 2, figuur 3.

6° Eene klisterspuit.

⁶ Johan van Os, Vroedmeester Bodenstaff en zijn familie, Tweestromenland, N° 79, 1994/I

gasthuizen maar ze zullen waarschijnlijk zelden een zieke uit Maasbommel hebben gezien ⁷. Afstanden hadden in het zompige Maas en Waal immers in die tijd een andere betekenis dan nu.

In de loop van de 19e eeuw toen het katholicisme weer volledig gerehabiteerd werd ontstonden met name in de steden congregaties van religieuzen die zich bezig hielden met het opbouwwerk van scholen, ziekenhuizen en verpleeghuizen, verzorging van gehandicapten en armen. Maar een dergelijke congregatie was lange tijd in de directe omgeving van Maasbommel niet te vinden. Toen in 1721 het nieuwgebouwde klooster door de zusters Clarissen in Megen betrokken werd, konden zieken daar niet verzorgd worden. Weliswaar werd er vlugzout en een balsem gemaakt en hosties gebakken, maar aan verpleging werd niet gedaan. De hoofdzaak voor de zusters was het gebed.

Gelukkig kwamen in 1839 de 'Zusters van Liefde van Tilburg' naar Oss. Hun klooster in het 18e eeuwse gebouw De Arendsvlucht werd verbouwd om er in de ziekenzalen zieken te gaan verplegen. Later, in 1913 zou e.e.a. leiden tot de bouw van een nieuw Sint-Anna ziekenhuis aan de Begijnenstraat ⁸. Menige inwoner van Maasbommel zou daar, in de loop der jaren, bij de zusters in Oss, verpleegd worden.

De nieuwe tijd

Zoals gezegd, de genoemde wet van 1818 bracht een eerste verbetering, ook al bleef veel bij het oude. Maar op 1 juni 1865 (Staatsblad N° 60) kwam daar defintief verandering in toen de nieuwe *'Wet, regelende de uitoefening der geneeskunst'* in samenhang met nog drie andere wetten over geneeskunde van de minister van Binnenlandse Zaken Thorbecke van kracht werd. Het eerste artikel van de wet schiep meteen duidelijkheid en maakte een einde aan de kwakzalvers: "*Uitoefening der geneeskunst, waaronder de wet het verleenen van genees-, heel- of verloskundigen raad of bijstand als bedrijf verstaat, is alleen geoorloofd aan degenen, aan wie de bevoegdheid volgens de wet is toegekend*". Anders gezegd: voortaan zou er nog maar één soort geneeskundige zijn, de 'arts'. Die moest een staatsexamen afleggen om bevoegd te zijn als 'genees-, heel- en verloskundige'. Tot de Wet op het Hoger Onderwijs van 1876 van kracht werd kon dat staatsexamen verkregen worden aan een universiteit of inmiddels opgerichte klinische school, daarna alleen aan een universiteit. De vroedvrouwenopleiding werd voortgezet in de Rijkskweekscholen voor Vroedvrouwen, met name in Amsterdam (1861) en Rotterdam (1882). De opleidingen duurden twee jaar en gingen samen met kraamafdelingen, wat in de praktijk niet altijd een succes bleek.

De levering van geneesmiddelen aan apothekhoudende plattelandsartsen bleef echter ook in de wetten van Thorbecke gehandhaafd, al was het een uitzondering op de regel omdat aan apothekers in principe dezelfde hoge staatseisen gesteld werden als aan artsen. Zoals gezegd, Maasbommel zou er tot de dag van vandaag zijn 'apothekhoudende arts' aan overhouden.

Geen wonder dat de eerste 'echte' artsen zich verplicht achtten om de nieuwe titel 'genees-, heel- en verloskundige' op hun naambordjes te zetten. Zij waren daar als enige conform het gestelde in de wet (art. 3) toe bevoegd.

⁷ Huub van Heiningen meldt op blz. 145/146 van 'De Historie van het Land van Maas en Waal': "*Midden in de polder ligt voorts een stuk land dat weleer 'de armen vant gasthuys' heette en in de oude stukken is voorts sprake van het 'Heylighe Geestkampje'. Er is dus eenmaal in Maasbommel een gasthuis, of heilige geesthuis geweest, waarin armen en behoeftigen werden opgenomen.*

⁸ www.ossecanon.nl, 39. Van zusters naar zorgmanagers

Enkele jaren later, bij Wet van 24 juni 1876 moest er toch nog een beroep aan de genoemde drieëenheid worden toegevoegd als apart beroep: de bevoegdheid als 'tandmeester'. Twee jaar na deze wetswijziging vond bij wet van 25 december 1878 (Staatsblad 222) een omdraaiing plaats en luidde het eerste artikel: "*De titel van arts verleent de bevoegdheid tot uitoefening der geneeskunst in haren vollen omvang en wordt verkregen door het afleggen van het practisch arts-examen*".

De wel erg lange aanduiding 'genees- heel- en verloskundige' was daarmee uit de wet verdwenen.⁹

Tot slot een overzicht van de 'geneeskundigen' in Gelderland rond het jaar 1850 uit het *'Verslag van de Gedeputeerde Staten der Provincie Gelderland, overgegeven aan de Provinciale Staten van dat gewest, in hunne vergadering van de 24sten september 1850'*¹⁰. De periode dus dat de eerste arts, Johannes van Weezel in Maasbommel woonde en actief was.

De conclusie zou wellicht kunnen zijn dat er aan plattelands heelmeesters en vroedmeesters en vroedvrouwen geen gebrek was, maar dat je in Gelderland beter geen kiespijn kon krijgen.

Wij deelen hier mede het getal genees-, heel- en vroedkunst-oefenaren, apothekers en droogisten, welke in den aanvang der opgegevene jaren in Gelderland gevonden werden.

In 1850 waren er 97 med. doctores, 16 chir. doctores, 54 heelmeesters, 108 plattel. heelmeesters, 42 art. obst. doct., 127 vroedmeesters, 129 vroedvrouwen, 2 tandmeesters, 74 apothekers en 28 droogisten.

Gepensioneerd chirurgijn-majoor, welke de praktijk uitoefenden, waren in 1830 een, en in 1840 en 1850 drie.

Door het viseren hunner diplomata of getuigschriften werden in 1849 tot de uitoefening der praktijk toegelaten 4 med. doctores, 3 artis obstel. doctores, 1 vroedvrouw en 2 apothekers. Het personeel verminderde met 4 med. doctores, 1 gepensioneerd chirurgijn-majoor, 1 chirurg. doctor, 1 heelmeester, 3 plattelands heelmeesters, 4 vroedmeesters, 3 vroedvrouwen, 4 apothekers en 2 droogisten.

Wordt vervolgd

⁹ G.W. Bruinsma, De geneeskundigen in Nederland en hun praktijk een halve eeuw geleden, NTVG, 7-1-1907

¹⁰ Ontleend aan de Arnheemsche courant van 2-10-1850